

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ І ЗДОБУТКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Знакові події музейної галузі та сфери візуальних мистецтв.

**Загальні результати та подальші завдання
української культурної дипломатії***

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2022–2023 рр.)

Музеї

Україна розповідає про себе світові багатьма мовами. Так, на жаль, вона витісняється з новинних інформаційних потоків, але має шанс закріпитися на глибшому рівні в середовищах професійних спільнот, зокрема і в середовищі музейному. Найактивніші керівники українських музеїв торують шляхи до світової спільноти, щоб говорити про нашу спадщину, злочини росії проти неї та процеси деколонізації, що зараз відбуваються в українській культурі [1].

Повномасштабна війна змусила музеї по всьому світу переосмислити твори мистецтва та біографії митців, яких завжди вважали російськими. Мовчазні картини почали говорити по-новому, бо за короткою описовою табличкою у колекціях стоїть не просто полотно, а історія – з імперією, кордонами, колонізацією, поневоленням. Виявилось, що народження митця у Російській імперії ще не робить його росіянином. А костюми з картин французького художника, які понад сторіччя називали «російськими», насправді зображають українське національне вбрання [2]. Національна галерея у Лондоні першою розпочала перегляд атрибуції своїх колекцій та деколонізації їх через українську оптику. Ще у березні 2022 року тут змінили назву пастелі художника Е. Дега: «Російські танцівниці» стали «Українськими танцівницями». У 2023 році цю ініціативу підхопив і один з найбільших художніх музеїв світу – Музей мистецтва Метрополітен у Нью-Йорку, де картина Дега «Російські танцівниці» отримала

* Дана оглядова довідка завершує цикл робіт «Культурна дипломатія: виклики і здобутки воєнного часу» за 2022–2023 роки. Попередні роботи були присвячені діяльності ключових гравців української культурної дипломатії (Вип.11/4 за 2023 р.) та знаковим подіям у сфері музики, театру, кіно та літератури під час війни (Вип. 12/3 за 2023 р.)

назву «Танцівниці в українському вбранні». А Музей Гетті у Лос-Анджелесі оновив інформацію на своєму сайті, вказавши, що танцівниці Дега були українками, а не росіянками. Також у лютому цього року Метрополітен-музей змінив атрибуцію художників А. Куїнджі, І. Рєпіна й І. Айвазовського з росіян на українців (щоправда, згодом Айвазовського переозначили як «вірменина, який народився у Російській імперії (тепер Україна)») [3]. Також на українську змінено атрибуцію артистки балету О. Хохлової, уродженки Ніжина і дружини Пікассо, яка зображена на роботі «Голова жінки» (1921) [4]. Услід за Метрополітен-музеєм Міський музей Амстердама, знаний як Стеделек-музей, визнав К. Малевича українським художником, а Штутгартський музей *Staatsgalerie* видалив атрибуцію О. Екстер як росіянки і додав інформацію про київський період життя, навчання та роботи мисткині. До цих змін музеї спонукала як робота державних інституцій, зокрема Українського інституту, так і активна позиція української культурної спільноти в особі мистецтвознавиці О. Семенік, культурологині М. Найєм та інших активістів. Варто також згадати, що Український інститут зараз саме працює над деколонізаційним гідом, який буде розроблений для іноземних музеїв і покликаний допомогти їм розібратися в цих питаннях, щоб вони могли скоригувати наявну в них інформацію і правильніше працювати зі своїми колекціями надалі та загалом були більш поінформовані про специфіку нашого регіону. Креативна директорка Українського інституту Тетяна Філевська зазначає: «Нам потрібно досягти сталих системних змін, а не лише реакції на окремі запити і спорадичне переписування ідентичності художників. Адже таким чином нам потрібні нескінченна кількість часу та людських ресурсів, щоб в ручному режимі вимагати цих змін (тим часом колекції, які не експонуються, взагалі не потрапляють в цей перелік). Нам необхідно впливати на зміну політик та принципів роботи музеїв стосовно спадщини, яку ми бачимо як частину української. Ми маємо запропонувати методологічний підхід для роботи зі спадщиною з нашої частини світу, яку можна ідентифікувати в геополітичних термінах як Центральну та Східну Європу, а також Центральну Азію. І в цій роботі ми маємо діяти спільно та узгоджено з Польщею, країнами Балтії, Грузією, Молдовою, Узбекистаном та іншими країнами, що потерпали від насильства Російської, Австро-Угорської імперій та інших імперій, включно з країнами-спадкоємицями цих імперій, щоб подолати цю травму разом, адже імперська травма однаково вражає імперії та колонії і кожен має право на деколоніальність» [5]. Посібник стане підсумком міжнародного партнерського проєкту, розробленого у співпраці «Асоціацією музеїв» (МА), *ICOM UK* та *ICOM Ukraine* за

підтримки Британської Ради в Україні. Він буде доступний для безкоштовного завантаження орієнтовно влітку 2024 року [6, 7].

Вагомими подіями стали українські виставкові проекти у провідних музеях світу, покликані показати самобутність українського мистецтва і разом засвідчити приналежність України до загальноєвропейського культурного контексту. Їхньою супутньою складовою також стало убезпечення найцінніших національних колекцій від знищення. Зокрема у Луврі представлено виставку «Біля витоків сакрального образу. Ікони з Національного музею мистецтв ім. Б. та В. Ханенків у Києві» (14 червня – 6 листопада 2023 р.), яка стала першою міжнародною співпрацею для нещодавно створеного в Музеї Лувру відділу мистецтв Візантії та християнств на Сході [8]. У Бергамо, в Академії Каррара (Італія), демонструвалися дві дерев'яні скульптури янголів роботи Франциска Олендського (XVIII ст.) з колекції Львівської національної галереї ім. Б. Возницького (14 квітня – 4 червня 2023 р.). З нагоди 700-річчя від заснування Вільнюса у Палаці Великих князів Литовських презентовано виставку «Львів вітає Вільнюс. Шедеври європейського живопису з Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького» (15 лютого – 28 травня 2023 р.). У Вільнюській картинній галереї діяла виставка «Старі майстри з українських музеїв», на якій представлено твори європейських художників XVI–XIX ст. з фондів Національного музею мистецтв ім. Б. та В. Ханенків і Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького (18 квітня – 17 вересня 2023 р.). Тим часом евакуйовані з Львівської галереї твори Йогана-Георга Пінзеля експонувалися в Королівському замку на Вавелі у Кракові на виставці «Експресія. Львівська рококова скульптура» (31 березня – 22 жовтня 2023 р.) [9]. У Базельському художньому музеї (*Kunstmuseum Basel*) демонструвалася виставка з колекції Національного музею «Київська картинна галерея» – «Народжені Україною» (6 грудня 2022 року – 2 липня 2023 р.). До експозиції увійшли твори І. Айвазовського, А. Куїнджі, І. Рєпіна, М. Ярошенка, В. Боровиковського, Д. Левицького, Д. Бурлюка, Л. Лагоріо та ін. За словами співкураторки Оксани Підсухи, ця виставка – одна з перших спроб показати Західній Європі так зване «російське мистецтво» через колоніальну оптику, як спадок, що належить представникам різних народів. І відкрити очі на те, що митці, знайомі їм із енциклопедій і представлені в найкращих музеях світу, – українці або з України [10].

Етапною подією в процесі деколонізації української культури, за словами арткритика Костянтина Дорошенка, став виставковий проект «В епіцентрі бурі: модернізм в Україні 1900–1930-х» у Національному музеї Тіссена-Борнеміси в

Мадриді (в оригіналі «In the Eye of the Storm: Modernism in Ukraine: 1900s – 1930s.», 29 листопада 2022 – 30 квітня 2023) [11]. Кураторка проекту Олена Кашуба-Вольвач зазначила: «Це велика ідея і безпрецедентний крок з боку європейських музейників. До наших сумних подій, гвалтовної україно-російської війни, це практично неможливо було зробити, тому що донедавна Європі не було надто цікаво розділяти російський і український авангард; а там ще й може щось білоруське, а можливо – грузинське. Все це для них є (було) не дуже зрозумілим. ... Разом з тим ця тема була не досить поширена в Європі – займатися саме українським модернізмом чи українським авангардом. Серед зарубіжних дослідників ми можемо назвати лише поодинокі імена Валентини Маркаде, Мирослави Мудрак, серед дослідників літератури – Олега Ільницького, адже займатися «руським» авангардом як фінансово, так і для кар'єри, було набагато привабливіше» [12]. У експозиції представлено 69 робіт 26-ти авторів: К. Малевича та Е. Лисицького, О. Богомазова, В. Єрмілова, В. Пальмова, А. Петрицького, М. Бойчука і його послідовників; О. Екстер, В. Баранова-Россіне, С. Делоне тощо. Експонати надали Національний художній музей України, Музей театру, музики та кіно України, сам Національний музей Тіссена-Борнеміси та приватні колекції. Після Мадрида виставка вирушила до кельнського Музею Людвіга, де експонувалася під назвою «Український модернізм 1900–1930-ті роки і Дарія Кольцова» (2 червня – 24 вересня 2023 р.) [13]. Також експозицію презентували в Королівському музеї образотворчих мистецтв Бельгії (19 жовтня 2023 р. – 28 січня 2024 р.) [14]. На кінець грудня охоплення виставки склало 518 млн людей [15]. Її також відзначила фахова спільнота: проєкт «В епіцентрі бурі: Модернізм в Україні 1900–1930-х років» отримав премію *Apollo Awards 2023* у номінації «Виставка року». Мистецький часопис *Apollo* пише, що для більшості іноземних відвідувачів виставка стала відкриттям. «На кону стояло не лише збереження матеріальної культурної спадщини України, а й національної ідентичності, яку вона репрезентує. Країна вже зазнала значних втрат у літературі та мистецтві під час радянських чисток так званого буржуазного націоналізму, що розпочалися у 1931 році», – розповідає часопис про українську експозицію та додає, що ще більше було втрачено, коли українських митців, таких як Д. Бурлюк, О. Екстер та К. Малевич, записали до лав російського авангарду [16].

Продовжуючи тему українського модернізму, варто згадати виставку «Футуромарення. Україна та авангард» в Художньому музеї *KUMU* у Таллінні (8 квітня – 10 вересня 2023 р.), співorganizатором якої став Мистецький арсенал. Вона репрезентувала тяглість від авангардних 1920-х, які через масові репресії, залякування та утвердження стилю соцреалізм були фактично стерті з

національної пам'яті, – і до наших 2020-х. Представлено твори О. Богомазова, В. Єрмілова, М. Синякової, В. Пальмова, С. Нікритіна та ін. Також у Таллінні презентували дві відеоінсталяції: поезоформи поета-футуриста М. Семенка та роботу В. Гуєвської «Наші 1920-ті розстріляні у 2020-ті», яка побудована навколо історії харківського Будинку «Слово». Директорка музею *KUMU* Каді Поллі та співкоординаторка виставки Ельнара Тайдре зазначили, що цей проєкт спонукає критично дивитися на колоніальне минуле та аналізувати його з різних точок зору. «Футуромарення» сприймаються в контексті діалогу українського та світового авангардного мистецтва та підкреслюють схожі тенденції до повернення імен, привласнених імперською політикою та тих, які асоціюються з іншими країнами [17]. Партнерами виставки виступили: Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Національний художній музей України, Дніпровський художній музей, Харківський літературний музей, Національний центр Олександра Довженка, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного та Львівський музей історії релігії.

Прослідкувати тяглість національної культурної традиції дозволила також масштабна виставка модерного та сучасного мистецтва України «Калейдоскоп історій. Українське мистецтво 1912–2023» у музеї Альбертінум, що входить до Державних художніх зібрань Дрездена (6 травня – 10 вересня 2023 року). Проєкт був покликаний розкрити багатшарову природу українського мистецтва, висвітлюючи індивідуальний досвід українських художників у складній історії країни та важливість самопізнання через осмислення власної культури та минулого. Експозиція включала живопис, скульптуру, фотографію, інсталяції, відео, графіку та архіви майже 50 українських художників. Мікс сучасних та історичних робіт. На виставці були представлені твори М. Примаченко, С. Параджанова, Т. Яблонської, А. Горської, В. Єрмілова, О. Павленко, В. Пальмова, Н. Кадана, Ж. Кадирової, А. Кахідзе, М. Карабіновича, П. Макова, В. Ралко та ін. Супровідна міждисциплінарна програма, курована Українським інститутом, підсилила виставку та дала німецькій аудиторії можливість більше дізнатися про українське мистецтво. Твори для виставки надали Національний художній музей України, Одеський художній музей, Національний музей українського народного декоративного мистецтва, *Stedley Art Foundation*, Фонд родини Марії Примаченко, Довженко-Центр і ГО «Музей сучасного мистецтва». Експозицію також доповнили експонати українських митців з *Art Collection Telekom* (Німеччина), Артотеки Німецького Бундестагу, *TBA21 Thyssen Bornemisza Art Contemporary* (Іспанія) та інших джерел [18, 19]. Згодом виставку також

представили у нідерландському Зволле, в Музеї Фундації (14 жовтня 2023 р. – 28 січня 2024 р.) [20].

У світі спостерігається справжній бум на творчість української художниці М. Примаченко. На жаль, сприяли цій хвилі зацікавленості трагічні обставини: повномасштабна війна в Україні та, зокрема, знищення російськими окупантами Іванківського історико-краєзнавчого музею, де зберігалася частина спадщини мисткині (згодом з'ясувалося, що окремі роботи вдалося врятувати) . Так, Міністерство культури та національної спадщини Польщі та Національний центр культури провели у Варшаві плернерну виставку фотографій творів М. Примаченко, що походять із колекції зруйнованого музею, – «Український світ» (16 березня – 6 квітня 2022 р.) [21]. У Музеї сучасного та новітнього мистецтва Тренто та Роверето (*Mart*, Італія) діяла виставка «Українські соняшники», на якій представлено 60 картин М. Примаченко з колекції Національного музею Тараса Шевченка (26 лютого – 4 червня 2023 р.) [22]. З ініціативи Посольства України у Великій Британії та Фонду Марії Примаченко виставка мисткині експонувалася у знаменитій «Saatchi Gallery» в Лондоні (13 червня – 20 вересня 2023 р.) [23]. У Люксембурзі, в музеї *Lëtzebuerg Museum*, тривала виставка «Українське мистецтво в небезпеці: Марія Примаченко (1909–1997)» (7 червня – 3 вересня 2023 р.) [24]. З 7 жовтня 2023 року до 7 квітня 2024 року в Українському музеї в Нью-Йорку діє виставка творів художниці, представлено близько сотні робіт – великі полотна, зразки вишивки, розписана кераміка, ранні акварельні малюнки [25]. Про творчість Марії Примаченко написали головні медіа світу, від *The Guardian* до *The Times*. Також бачимо переосмислення творчості мисткині, відхід від радянського кліше «молода колгоспна художниця з сонячно-радісної України», що нівелює реальну глибину і дуальність її картин, звернення до реального історичного контексту її робіт. «Наївність творчості Примаченко дозволила їй створити таємниче мистецтво, яке мало більше спільного з сюрреалізмом, ніж із соціальним реалізмом. Примаченко зображувала первісні міти, щоб показати жахливий досвід, який довелося пережити українцям. ... Примаченко почала займатися творчістю у ті десятиліття, коли Сталін знищував українське селянство. Мільйони людей загинули від голоду, якому влада Радянського Союзу свідомо сприяла у 1932–1933 роках. Художниця стала свідком пекла на Землі, коли їй було 20, і пережила його. ... У 1960-х роках художниця стала символом визвольного відродження. Її фольклорні задуми допомагали створювати нову українську свідомість. Її роботи подобалися молодшій аудиторії, яка прагнула відновити зв'язок зі своєю українською ідентичністю», – пише *The Guardian* у статті за 18 березня 2022 року [26].

Якою знатимуть історію повномасштабного періоду нинішньої російсько-української війни – значною мірою залежить від музейників. Серед лідерів її меморіалізації – Національний музей історії України у Другій світовій війні. Після повномасштабного російського вторгнення керівництво та команда закладу вирішили зосередитись на експедиційній роботі, результатами якої стала низка виставкових проєктів. Здійснено 35 експедицій до деокупованих регіонів України, в яких було зібрано понад 7 000 артефактів, що лягли в основу п'яти закордонних стаціонарних виставок з предметів музейного фонду та шести фотовиставок. Як артефактні, так і фотопроекти експонувались у 14 країнах світу. У 2023 році відбулося дев'ять виставок у семи країнах: у США, країнах Балтії, Словаччині, Швеції, Тайвані. Саме міжнародна діяльність, активна експедиційна та виставкова робота Музею війни стали одним з вирішальних факторів присудження йому спеціальної нагороди журі міжнародного конкурсу *Museum and Heritage Awards* за виставку «Україна – розп'яття» (куратор – Ю. Савчук, художник – А. Логов) та особливу професійну стійкість в умовах війни. Виставка була відкрита 8 травня 2022-го й за час експонування не лише привернула увагу світових медіа та громадськості, а й отримала низку виставкових сиквелів, що були показані за кордоном: «Битва за Україну» (Рига), «Україна – розп'яття. 365...» (Таллінн), «Україна. Розп'яття. Трибунал» (Нью-Йорк, біля штаб-квартири ООН). До того ж цю експозицію долучено до створення Спеціального міжнародного трибуналу, який судитиме росію за воєнні злочини. Ще один потужний виставковий проєкт музею – «Київ: репортаж одного дня. 8 березня 2022 р.», який було представлено вже 23 березня у Всесвітньому центрі миру, свободи та прав людини, що у Вердені. У перший рік повномасштабної війни цю виставку показали в 9-ти країнах на кільканадцяти локаціях. Зокрема проєкт експонувався у Міжнародному центрі миру на острові Чеджудо та отримав нагороду Міністерства закордонних справ Південної Кореї. Проєкти музею також розкривають тему міжнародної співпраці та підтримки України у боротьбі з агресором. Так, 8 липня 2022 року у Києві було представлено виставку «Ленд-ліз. Перезавантаження», до створення якої долучилася Бібліотека Конгресу та Національне управління архівів та документації США. Експозиція засвідчує неперервність традицій взаємодопомоги демократій у боротьбі з агресивними диктатурами, проводячи історичні паралелі між нацизмом часів Другої світової війни та сучасним рашизмом. 4 липня 2023 року, у День незалежності Сполучених Штатів Америки, в рамках проєкту «Україна – розп'яття» музей презентував оновлену експозицію, яка розповідає про військову та економічну співпрацю між США та Україною. За ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України було проведено

виставку робіт французького вуличного художника Крістіана Гемі, відомого як *C215*, – «*GUERRE EN UKRAINE*» («Війна в Україні», 8 липня – 8 серпня 2023 р.). До експозиції увійшли роботи митця, створені в Україні під час повномасштабної російсько-української війни. Також на сайті музею можна переглянути цифрову колекцію карикатур проти російської агресії авторства Режиса Ектора [27, 28, 29, 30, 31].

На жаль, війна завдала непоправних втрат українській культурі. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України станом на 25 грудня 2023 року збитків зазнали 1907 об'єктів культурної інфраструктури (без урахування пам'яток культурної спадщини); з них 306 – знищені. Зокрема постраждало 106 музеїв та галерей [32]. Росіяни вщент зруйнували Іванківський історико-краєзнавчий музей, Державний художній музей імені Куїнджі в Маріуполі, Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка і Куп'янський краєзнавчий музей на Харківщині. У першу ніч 2024 року сумну статистику поповнив Музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича у Львові. Окрім знищення українських музеїв, росіяни відзначилися крадіжками музейних експозицій. Російські війська пограбували або пошкодили понад 30 музеїв, із них найбільше в Херсоні, Маріуполі та Мелітополі. Серед найбільших втрат згадуються картини з Херсонського художнього музею та скіфське золото з Мелітопольського краєзнавчого музею. Як зазначають очевидці, це був не випадковий грабунок, здійснений одним солдатом, а ґрунтовно організований і завчасно спланований вивіз цінних експонатів за участю експертів. Голі стіни Херсонського музею вражають не менше за руїни музейних будинків, тільки поглиблюючи мартирологічний список втрат культурної спадщини. Оцінюючи втрати українських колекцій, експерти видання *The New York Times* зазначили, що це найбільша крадіжка предметів мистецтва з часів Другої світової війни. Залишається сподіватися, що міжнародне експертне середовище сприятиме поверненню втраченого до українських музеїв [33]. Так, захист культурної спадщини України під час російсько-української війни став однією з центральних тем 26-ї Генеральної конференції Міжнародної ради музеїв (ICOM), яка відбулася 20–28 серпня 2022 року в Празі. Засновниця Музейного кризового центру і директорка Музею «Територія Терору» Ольга Гончар наголошує: «Війна в Україні чітко показала старі правила і домовленості світового рівня щодо збереження спадщини, і наявні методички не працюють, всі ми потребуємо нових реальних рішень і протоколів, а світова спільнота, зокрема музейна, нарешті має визнати, що все, що відбувається в Україні, – правда, а не фейк, і російські бомби не падають «просто так» на українські музеї» [34].

З плином війни з'явилася потреба розповісти історії про те, як самі музеї виживали на окупованих територіях, поблизу зони бойових дій чи в евакуації. Наприкінці 2022 року в рамках Музейного кризового центру був започаткований проєкт «Поранена культура», покликаний задокументувати історії українських музеїв. Його повністю реалізують за грантові міжнародні кошти. Наразі відзнято два епізоди про музеї в Охтирці та Тростянці. Перший епізод підтримав фонд Конрада Аденауера, а другий – Дрезденський музей мистецтв. Наприкінці листопада 2023 року проєкт презентували в Дрездені [35]. Своєю чергою Луганський обласний краєзнавчий музей спільно з кафедрою сучасної історії Фрібурзького університету та Женевською лабораторією спадщини Женевського університету втілює проєкт «Музей на лінії вогню». Перша банерна виставка, яка розповідає про досвід втечі цього музею від війни й відродження на новому місці, була відкрита у Фрібурзькому університеті 27 травня 2023 року. А 7 грудня 2023 року в Женевському університеті представлено нову виставкову експозицію, присвячену музею й Луганщині. «Для нас це неймовірний досвід, який підтримує нашу професійну гідність і допомагає команді залишатися в професії та розповідати про Україну на міжнародному рівні», – каже директорка музею Олеся Мілованова [36].

Повномасштабна фаза російсько-української війни також оголила нагальну необхідність переосмислити наявні музейні експозиції та створити нові, залучити до цих процесів сучасні підходи, встановити міжнародні контакти з колегами для обміну досвідом, переозначити місце України на культурній мапі світу. Важливо, що робота в цьому напрямі ведеться вже сьогодні. У рамках домовленостей між Міністерством культури та інформаційної політики України та Міністерством культури Франції за підтримки і сприяння Посольства Франції в Україні, Французького інституту в Україні та Українського інституту 10–25 червня 2023 року відбулася програма стажувань українських музейників у Франції – «Виклики збереження та підвищення престижності української спадщини: виклики для реконструкції». Її учасниками стали представники 15 українських музеїв [37]. А у Варшаві

3–6 липня 2023 року відбулась конференція «Заповнення сліпих зон. Розміщення України на культурній карті Європи», яка зібрала музейників України (було представлено майже 50 музеїв), Польщі та Німеччини, урядовців, дипломатів та експертів з метою обміну досвідом та реакцій в кризових ситуаціях. Програма конференції включала обговорення «Формування наративу: якою б Україну хотіли бачити та якою її бачать інші», дискусію «Оцифрування в музейній практиці: з якою метою, та в який спосіб», лекції та тренінги з просування музеїв через

цифровізацію колекцій, з ефективною комунікацією та пошуку коштів для актуальних та майбутніх проєктів. Також під час заходу фахівці з європейських музеїв поділилися з українськими колегами досвідом побудови наративів у своїх закладах. Організатором конференції виступила фундація *OBMIN* (заснована у грудні 2022 року задля підтримки українських музеїв, що постраждали в результаті російської агресії) у співпраці з Міністерством культури та інформаційної політики України, Посольством Німеччини у Польщі, Гете-Інститутом у Варшаві, Колегіумом Імре Кертеш в Єні (Німеччина), Представництвом Європейської комісії у Республіці Польща, влади міста Варшава та за підтримки Фундації польсько-німецької співпраці, Фонду Герди Хенкель (Німеччина), Фонду родини Марії Примаченко (Україна) та польського офісу компанії *Ernst&Young* [38, 39]. Окрім того, фундація *OBMIN* у співпраці з Міністерством культури та інформаційної політики України й за підтримки Посольства Німеччини у Польщі організували серію онлайн-воркшопів для українських музейників «FILLING BLIND SPOTS #museums have a voice». Воркшопи з ефективною комунікацією та лекції експертів щодо широкого розуміння промоції, сторітелінгу та побудови сучасного наративу у виставкових проєктах проходили з вересня по грудень 2023 року [40].

Бачимо багато прикладів європейської допомоги, міжнародних проєктів, взаємної співпраці, але багато років ізоляції нашої країни даються взнаки. «Не вистачає поки що багато чого. Наприклад, великої кількості видань не тільки англійською, а й французькою, німецькою та іншими мовами. Також потрібні академічні програми з дослідження української культурної спадщини, які поєднують зусилля українських і міжнародних науковців, – вважає заступниця генерального директора Національного художнього музею України Оксана Баршинова. – Звісно, потрібно розбудовувати міжмузейні відносини, формулювати більш влучні меседжі щодо значення української культури у світовому контексті, займати ніші на всіх рівнях – від академічного до популярного. Багато очевидних для нас самих речей не працює для закордонного глядача-читача, тому потрібно слухати, чути й робити висновки» [35].

Візуальні мистецтва

Намагання росії знищити українську ідентичність і культуру спричинило зворотний ефект і активізувало інтерес до всього українського. У світі ще ніколи не було такої кількості виставок українського мистецтва, такого фокуса в Україні й такого інтересу до українських митців, включаючи провідні міжнародні мистецькі майданчики.

59-та Венеційська бієнале (23 квітня – 27 листопада 2022 р.) відкрилась на 60-й день війни в Україні – і це було напрочуд помітно як у програмі головної артвиставки у світі, так і поза нею. Мабуть, ще ніколи у Венеції не було так багато українського мистецтва, українських прапорів, української мови. Презентація Національного павільйону у венеційському Арсеналі розпочалася хвилиною мовчання у пам'ять про загиблих у російській війни проти України. Центральною частиною українського майданчика стала кінетична скульптура П. Макова «Фонтан Виснаження. Висока вода». До кураторської групи проекту увійшли Л. Герман, М. Ланько та Б. Філоненко. Комісаром національного павільйону виступило Міністерство культури та інформаційної політики України. Український павільйон спільно з Українським інститутом і Міжнародним фондом «Відродження» провели міждисциплінарну програму – «Деколонізація мистецтва. За межами очевидного». Український майданчик став одним із найбільш відвідуваних на виставці. Зокрема за ініціативи міністра культури Італії Даріо Франческіні тут побували міністри культури понад 20 країн. Окрім Національного павільйону, українське мистецтво було представлене й на інших подіях бієнале. Зокрема у межах офіційної паралельної програми, в будівлі *Scuola Grande della Misericordia*, було відкрито проєкт «Це Україна: Захищаючи свободу». Його було організовано центром сучасного мистецтва *PinchukArtCentre* і Фондом Віктора Пінчука у партнерстві з Офісом Президента України і Міністерством культури та інформаційної політики України. Відкриття розпочалося відеозверненням президента України В. Зеленського. «Не буває тираній, які б не намагалися обмежити мистецтво, тому що вони бачать цю силу, – заявив президент у відеозверненні. – Мистецтво може сказати світові те, що інакше не поширити. Воно передає відчуття» [41]. Виставка «Це Україна: Захищаючи свободу» складалася з двох частин. У першій представлено нові емоційні роботи Є. Белорусець, Н. Кадана та Л. Хоменко, які осмислюють реалії війни. Їхні твори перегукуються з українськими історичними шедеврами, які надали Національний музей у Львові ім. А. Шептицького і Національний художній музей України, – «Стародавній вовк» і «Боксери» М. Примаченко, «Юність» Т. Яблонської та іконою XVII ст. авторства С. Медицького. Друга частина експозиції об'єднала українських художників з іноземними. У ній було представлено роботи М. Абрамович, Д. Герста, О. Еліассона, JR, Т. Мураками та Б. Михайлова. На цьому українська присутність у Венеції не закінчилась. Власне, основний кураторський проєкт Венеційської бієнале в Джардіні відкривала робота «Опудало» М. Приймаченко. Також сюди увійшли твори українських художниць О. Екстер, С. Делоне та М. Дерен. Як зауважила культурологиня Ксенія Білаш,

імовірно, роботу Примаченко додали до експозиції під впливом її нової медійності на тлі війни (і вона перфектно вписалась у проєкт) – але всі інші роботи опинились там точно не під впливом навколовоєнної тимчасової моди на українське. Їх обрали тому, що українська культура давно та міцно вплетена у європейський канон [42]. У рамках групового проєкту Європейського культурного центру «Personal Structures», який на Венеційській бієнале провели вшосте, діяла персональна виставка львівського художника П. Сметани «Воскресіння». Вона була присвячена зруйнованій архітектурі й після початку війни набула особливого змісту. Про війну в нашій країні нагадала також інсталяція «Площа України» в парку Сади Джардіні, ініціатором якої виступила кураторка головної програми бієнале Чечилія Алемані. Її авторкою стала українська архітекторка Д. Косміна, проєкт реалізовано спільно з Українським мистецьким фондом екстреної допомоги (UEAF). Інсталяція складалася з «пам'ятника пам'ятникам» (піраміди з мішків з піском, яка відсилала до актуального на той час вигляду українських публічних скульптур), обвугленої дерев'яної споруди та стендів. На них можна було побачити регулярно змінювані плакати з репродукціями творів українських художників, які в режимі реального часу осмислюють події війни (В. Ралко, К. Лісовенко, *Kinder Album*, О. Грехов, А. Кахідзе та ін.). Поблизу Арсенале в межах паралельної програми *Collateral Events* експонувалася виставка мультимедійних робіт З. Лихачової (*Zinaida*) «Без жінок» – проєкт присвячено локальній культурі карпатських вівчарів. У галереї *Vizione Altre* на Канареджо відкрилася персональна виставка І. Озарінської «Трансформація спадку Соні Делоне». У галереї «Galleria Continua» проходила виставка української художниці Ж. Кадирової «Паляниця». Українські проєкти викликали посилену увагу публіки. Команда вміло використала цю увагу, чітко окресливши позицію України та виконуючи функцію національного представництва. Катерина Чуєва, заступниця міністра культури та інформаційної політики України (2021–2023 рр.), зазначила: «Важливість нашої присутності та презентації тут і зараз, на цій бієнале, неможливо переоцінити. Немає нічого важливішого для нації, ніж її голос у світі. Культура та мистецтво роблять цей голос зрозумілим та достатньо гучним для спілкування та розуміння. Саме для цього ми сьогодні тут і зібралися. Саме тому українська влада підтримує Павільйон на бієнале навіть у часи війни, коли ми захищаємо свої права на свободу, демократію та власну культуру» [43].

З 4 листопада по 4 грудня 2022 року в Каунасі (Литва) під гаслом «UKRAINE! UNMUTED» проходило п'яте триєнале сучасного українського мистецтва «Український Зріз», яке стало частиною масштабної програми «Каунас – Європейська столиця культури 2022». Мета проєкту – зробити українську

культуру більш видимою та зрозумілою. До експозиції «Зрізу» ввійшло 17 артпроектів: відео, інсталяції, об'єкти, живопис, графіка, перформанс і фотографія. Це роботи П. Макова, А. Кахідзе, Ж. Кадирової, С. Курмаза, В. Полякова, М. Мазура, С. Савченка, Н. Лісової, С. Радкевича, Н. Шимін, Я. Бачинської, А. та Л. Достлєвих, К. Зоркіна й ін. Крізь експозицію проходить кілька сюжетних ліній: земля, відбитки війни (шрами, які залишає ця війна), погляд на українську ідентичність (історичне минуле, родинні історії). Голос України в рамках триєнале підсилили дискусії про те, яким є зв'язок між імперією та колонією і як колонізованому повернути свій голос; як трансформуються уявлення про українську культуру і як представляти свою культуру в сучасному світі. Партнером дискусійної програми став Український інститут. Серед спікерів – інтелектуали та науковці з різних країн: Карл Генрік Фредрікссон, Вахтанг Кебуладзе, Ярослава Стріха, Яцек Денель, Кетрін Янгер, Гінтаутас Мажейкіс, Павел Поторочин, Володимир Шейко. Мистецьку та дискусійну складові програми доповнила тримовна збірка есеїв, авторами якої стали К. Ботанова, І. Козленко, Д. Клочко, Т. Лютий, М. Рябчук, В. Портников, Ю. Прохасько тощо. Кураторами візуального напрямку виступили В. Кауфман і С. Петлюк, а дискусійну програму курувала О. Форостина. Триєнале «Український Зріз» у Каунасі реалізоване завдяки Інституту стратегії культури, ГО «Інститут актуального мистецтва» й ГО «Вірменська 35» за підтримки Львівської міської ради, Фондації ЗМІН, Міжнародного фонду «Відродження», офісу Європейської столиці культури *Kaunas 2022* [44, 45].

21 листопада 2022 року в Центрі Помпіду в Парижі відбулося урочисте відкриття виставки з нагоди передачі музею великої колекції творів сучасного українського мистецтва. До презентованої колекції увійшло 164 роботи митців з Києва, Харкова й Одеси. Це твори художників різних поколінь від 1960-х років до сьогодення: С. Ануфрієва, Л. Войцехова, С. Волязловського, Н. Кадана, Ж. Кадирової, С. і В. Кочетових, О. Мальованого, Р. Пятковки, групи «Шило» та інших. Підготовка проекту почалася ще в 2016 році з ініціативи З. Афтаназіва – президента Українського клубу колекціонерів сучасного мистецтва за підтримки самого клубу та митців. Як зазначають організатори, задум вдалося втілити в життя, подолавши безліч перешкод, витягнувши українське образотворче мистецтво та живопис із маргінесу «пострадянського», «східноєвропейського» мистецтва. Важливо було подолати стереотип меншовартості українського творчого процесу, периферійного стосовно великоруського нарративу, який десятиріччями нав'язувався світу нашими північними сусідами та підготованими представниками європейського культурного істеблїшменту. «Ця виставка

демонструє багатство українського мистецтва та його внесок у світову культуру», – заявив на відкритті директор Центру Жоржа Помпіду Ксав'є Рей [46].

26–29 серпня 2022 року у межах Сезону культури Велика Британія / Україна на фестивалі *Greenwich+Docklands International Festival* у Лондоні представили анімовану проєкцією українських мозаїк «Discover Ukraine: Bits Destroyed». Ця аудіовізуальна робота створена у 2019 році та переосмислена з огляду на воєнні реалії. У проєкті використали зображення 56 монументальних мозаїк 1960–70-х років, більше чверті яких з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну було пошкоджено або зруйновано. Це твори авторства А. Горської, Г. Пришедька, Г. Зубченко, А. Рибачук, В. Мельниченка та багатьох інших українських митців. Інсталяцію створили Український інститут та команда студії *Rock'n'Light* у співпраці з фотографом Є. Нікіфоровим та його документальним проєктом «Українська радянська мозаїка». Робота транслювалася під музичний супровід українського дуету *Ptakh_Jung* на фасаді Королівського військово-морського коледжу, що входить до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. На завершення заходу відбулася лекція «Між двох вогнів: монументальне мистецтво в Україні», яку прочитала мистецтвознавиця та кураторка Л. Герман разом з Є. Нікіфоровим. Проєкт мав на меті занурити глядача у багатошаровий світ українського монументального мистецтва і привернути увагу до його збереження. Він зібрав рекордну кількість глядачів та світової преси (понад 150 публікацій у 20 країнах) [47, 48].

З травня по вересень 2022 року в Бельгії тривав масштабний проєкт «Уяви Україну», який складався з трьох частин і мав на меті підтримку української культури. Ініціатива створена спільно з Офісом Президента України, Центром образотворчих мистецтв *Vozar* та Європейським парламентом і реалізована *PinchukArtCentre* та *Музеєм сучасного мистецтва МНКА*. У проєкті представлено роботи українських художників С. Браткова, Д. Чичкана, Н. Кадана, Ж. Кадирової, Л. Хоменко, Н. Карабіновича та ін., відеороботи Я. Малашука та Р. Хімея, Д. Ревковського й А. Рачинського, Д. Кавеліної та Я. Бачинської, а також новий мурал А. Щербини. Кураторами проєкту стали директор *Музею сучасного мистецтва МНКА* Барт де Баре й артдиректор *PinchukArtCentre* Бйорн Гельдхоф. Концептуальну рамку проєкту передає вислів Сергія Плохія: «Європа відіграє важливу роль в українській історії, так само як і Україна – в європейській». Дві виставки проєкту приймав Брюссель: з 6 травня по 21 червня у *Центрі образотворчих мистецтв Vozar* проходила експозиція «Уяви Україну. Великі та маленькі історії», тимчасом з 6 травня до 30 серпня у центрі *Parliamentarium* Європейського парламенту – «Художник як свідок». А з 6 травня до 21 серпня в

Антверпені, у *Музеї сучасного мистецтва М НКА*, діяла виставка «Уяви Україну. Мистецтво як критичне ставлення». На виставках також було представлено рефлексивні матеріали про Україну, зібрані *PinchukArtCentre*, а кожен із партнерів провів серію заходів: лекцій, дебатів, кінопоказів тощо [49].

За ініціативи Фонду Віктора Пінчука і *PinchukArtCentre* у 2022 році виник документальний проєкт *Russian War Crimes*, аби донести правду про жахіття російсько-української війни за кордоном, без цензури та ретуші показати справжнє обличчя росії. Ініціативу започатковано у партнерстві з *Офісом Президента України*, *Міністерством закордонних справ*, *інтернет-виданням «Українська правда»* та *Українською асоціацією професійних фотографів*. Проєкт стартував 23 травня 2022 року під час *Всесвітнього економічного форуму в Давосі*: у колишньому «російському домі», перейменованому на «Дім воєнних злочинів росії», провели відповідну виставку та дискусійну програму. Для проєкту було зібрано і верифіковано 4683 фотографій, які фіксують російські військові злочини в Україні. Це, зокрема, світлина М. Чернова, Є. Малолетки, Ф. Чанга, М. Дондюка, П. Дорогоя, Є. Лукацького, М. Палінчака, П. Сазонова, Є. Завгороднього. Огляд експозиції відкрила інформаційна мапа зі статистикою «Неповна карта воєнних злочинів росії в Україні», до якої увійшли лише підтвержені дані від *Офісу Генерального прокурора* й *Amnesty International* (згодом проєкт також почав співпрацю з об'єднанням правозахисних організацій *Коаліція «Україна. 5 ранку»*). Моторошний акцент виставки – відеоробота О. Сая, складена із тисяч фотографій-свідчень російських злочинів із накладеними на них записами перехоплених розмов російських солдатів зі своїми матерями та дружинами. «У меня квартира целая в кармане лежит»; «Ну какой русский человек не сопрет, да ты че?»; «Даже ни капельки сожаления нет»; «Ты давай там, украинских баб насилуй, но мне ничего не говори. Разрешаю. Только предохраняйся»; «А ты не можешь у кого-нибудь из местных забрать телефон и звонить мне каждый день?», – фрази, що обнуляють міф про велику російську культуру [50]. Експозиція має сильний емоційний ефект, пройти повз неї дуже складно. Згодом проєкт демонструвався у *брюссельській штаб-квартирі НАТО* та на *саміті Альянсу у Вільнюсі*, у *Європарламенті* та на *Генеральній асамблеї ООН у Нью-Йорку*, у *парламенті Великої Британії*, на *Мюнхенській конференції з безпеки* тощо. Майданчиками для виставки свідомо обирають не художні місця, а політичні. Там, де перебувають люди, які ухвалюють політичні рішення. На жаль, російські воєнні злочини не закінчуються, тож кожна виставка оновлюється [51, 52].

Окремо варто зупинитись на колективних і персональних виставках, які є своєрідною артхронікою російсько-української війни. Мова художніх образів краще за будь-які слова розкриває увесь жах і біль війни, розповідає про звірства російських окупантів, намагається достукатися до сумління громадськості в усьому світі. Зокрема агенція креативного менеджменту *Port* за сприяння Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства закордонних справ України, Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти організувала виставковий проєкт *The Captured House* («Захоплений будинок»). Його склали твори сучасних українських художників, які в режимі реального часу документують гуманітарну катастрофу в Україні, спричинену нападом росії, та спонукають міжнародну аудиторію до діалогу про Європу як про «наш спільний будинок». До експозиції увійшли понад 200 творів живопису та графіки, фотографій, скульптур та інсталяцій від 50 сучасних українських митців: Т. Сільваші, А. Кахідзе, В. Ралко, Д. Кольцової, М. Рая, *Kinder Album*, Г. Зінківського, Є. Малолетки, А. Баштового, М. Левіна (був убитий російськими військовими на Київщині) та інших. Назва «Захоплений будинок» відсилає до оповідання аргентинського письменника Хуліо Кортасара. У ньому оселю головного героя твору поступово захоплює невідоме зло, і чоловікові доводиться залишити місце, де він прожив усе життя. У 2022 році проєкт презентували у Берліні (7–15 травня), Римі (10–16 червня), Амстердамі (7–15 липня) та Брюсселі (23–31 липня) [53, 54]. 4–24 жовтня 2022 року у Міністерстві юстиції та безпеки Нідерландів у Гаазі діяла виставка М. Вайсберга «Дорожній щоденник», створена митцем під час вимушеного вигнання [55]. 6–18 вересня 2023 року в Національному центрі мистецтв Токіо експонувалася фотовиставка В. Бланш «Молитва за мир» [56]. З 4 листопада 2022 року по 12 березня 2023 року в Центрі сучасного мистецтва «Замок Уяздовський», що у Варшаві, діяла масштабна виставка сучасного українського мистецтва, яка відображає реакцію українських митців на війну та напад росії – «Україна. Під іншим небом». До неї увійшло понад 200 робіт від 32-х митців: П. Армяновського, *Etchingroom1*, М. Куліковської, Д. Кольцової, О. Тістола, О. Сая, Ю. Сівіріна, Д. Галкіна та ін. Виставку організовано під патронатом Посольства України в Польщі за сприяння Польського Інституту в Києві, Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща, Канцелярії прем'єр-міністра та МЗС Польщі [57]. З 17 червня по 13 серпня 2023 у Вюртемберзькому музеї, що в Штутгарті, проходила колективна виставка українських митців «Мистецтво і життя під час війни». Представлено роботи К. Бучацької, Н. Кадана, Ж. Кадирової, Р. Хімея, Л. Хоменко, О. Сая, А. Кахідзе та багатьох інших [24]. 10 березня – 23 липня 2023

року платформа культури пам'яті «Минуле/Майбутнє/Мистецтво» представила у Художньому музеї Штутгарта кураторську виставку К. Семенюк, О. Довгополової та А. Фіт, кураторки самого музею, – «From 1914 till Ukraine» («Від 1914 року до України»). Вона об'єднала роботи знакового німецького живописця і графіка ХХ ст. Отто Дікса, котрий працював з темами Першої та Другої світових війн, і створені після 2014 року твори українських митців – А. Сагайдаковського, К. Бучацької, Д. Саліванова, Д. Ревковського та А. Рачинського, а також колективний звуковий проєкт М. Іванова, В. Константінова, І. Скорини, К. Щербакової та К. Янус [58]. Певною мірою дану виставку можна вважати симптоматичною. Як зауважила дослідниця і кураторка Альона Каравай, магнітами і маяками експозиції стали роботи Отто Дікса. «У цьому конкретному випадку це вдалий і правильний кураторський крок. Загалом це той метод, який українським кураторкам доведеться використовувати ще неодноразово і який ... відгукується в мені смиренним сумом. Бо нам, кураторкам та художницям з України, ще довго треба буде підкріплювати наші слова європейськими іменами та легітимізувати наш досвід прецедентами з євроцентричної історії. Нам ще довго треба буде рамкуватися кимось іще, аби пояснити себе, – так працює, коли українського мистецтва не знають зовсім. Нам ще довго треба буде підігравати в цю гру в нерівність, щоб не програти в гру в контекст. Але, зрештою, ця гра настільки вдовгу, що можна спробувати нею насолодитись. Грати з азартом і з холодною головою, гідно та елегантно. Як у випадку з українською виставкою в музеї, яка не будеється на роботах Отто Дікса, але в яку вбудований Отто Дікс», – розмірковує дослідниця [59]. Зрештою, після експонування Художній музей Штутгарта придбав у свою колекцію кілька робіт українських художників з виставки «Від 1914 року до України». Це роботи К. Бучацької – відео «Йде запис» (2023) і фотографія «Вирва у зруйнованому селі Мощун» (2022), а також інсталяція А. Рачинського та Д. Ревковського «Степ Мікі Маусів. Архіви» (2022–2023). Також колекціонер українського мистецтва П. Мартинов подарував музею живопис А. Сагайдаковського «Фальшиве небо» (2017). Це вперше роботи українських митців потрапили до колекції штутгартського музею. Кураторки платформи культури пам'яті Катерина Семенюк та Оксана Довгополова коментують: «*Kunstmuseum Stuttgart* – авторитетна інституція, а їхня колекція – це потужне зібрання європейського мистецтва. Україна є частиною європейської історії, тому роботи українських митців мають бути як у цьому музеї, так і в інших світових інституціях» [60].

Надзвичайно важливі благодійні мистецькі ініціативи, які не лише презентують сучасне українське мистецтво у світі, а й допомагають зібрати кошти

на допомогу потерпілим від війни українцям та на потреби нашим воїнам. Одна з них – проєкт «ArtArmor. Мистецтво, що рятує життя». Проєкт засновано навесні 2022 року. Завдяки йому використані бронеплити, що успішно виконали своє пряме призначення – врятували людські життя, художники перетворюють на артоб'єкти. До проєкту долучаються відомі українські та світові митці, серед яких – Іван Марчук (Україна), Уте Хілленбранд (Німеччина), Кайдо Оле (Естонія), а також іконописці та навіть діти. Моторошні сліди від куль та осколків, які ці плити зупинили в бою, розповідають історію війни, яка триває в Україні, краще за будь-які слова. Кошти, отримані від реалізації проєкту спрямовують на потреби ЗСУ, а саме придбання нових засобів захисту, обладнання для розмінування, а також реабілітацію захисників і захисниць України. У 2023 році проєкт розпочав свій тур країнами Європи, виставки наразі експонувалися в Центрі сучасного мистецтва «Замок Уяздовський» у Варшаві (24 січня – 24 лютого), Естонському історичному музеї Таллінна (26 лютого – 12 березня), Музеї шведської армії в Стокгольмі (*Armémuseum*, 27 травня – 22 червня), галереї Польського Інституту в Берліні (18 червня – 20 серпня), Міському музеї сучасного мистецтва в Генті *SMAK Gent* (11 жовтня – 6 листопада) [61, 62].

Як реакція на війну в Україні та за її межами з'явилося чимало стінописів. «Мурали – наша відповідь на російську агресію на культурному фронті», – сказала заступниця міністра закордонних справ Еміне Джапарова, представляючи проєкт *The Wall*, у межах якого в п'яти містах: Відні, Берліні, Марселі, Брюсселі та Найробі – створили монументальні роботи, присвячені Україні. *The Wall* – культурний проєкт, який реалізували агенція *Port* та Український інститут за підтримки МЗС. Водночас мурали з'являються стихійно з ініціативи самих митців по всьому світу – у Німеччині, Франції, Литві, Чехії, Грузії, Сполучених Штатах. Окрім того, всесвітньо відомі стріт-арт художники Бенксі, Крістіан Гемі (званий як *C215*), Томас Баумгерталь (псевдонім *Bananensprayer*) під час війни створили свої графіті у різних українських містах, зокрема й деокупованих [63].

Як бачимо, з початком повномасштабної війни інтерес до українського мистецтва за кордоном різко зріс. Втім, на думку мистецтвознавиці та культурної журналістки Лізи Корнійчук, хвиля виставок, резиденцій та фестивалів української культури показала, що українське мистецтво є малодослідженим і невідомим західним кураторам. І тому раптовий попит задовольнявся поспіхом і переважно зусиллями кризових менеджерів, а не інтелектуальними голосами. «Війна, помножена на брак знань про Україну, стає родючим ґрунтом для нового міфу: слабка пострадянська країна з нізвідки протистоїть другій армії світу, "Давид проти Голіафа", аутсайдер, який демонструє вражаючу стійкість. У цій

новій парадигмі Україна з білої плями на карті Європи стала центром сюжету. Україна цікавить світ, однак, не своєю європейською історією та культурою, не перерваною, але тривалою демократичною боротьбою чи соціальним прогресом, а своєю трагедією та героїзмом. І українське мистецтво цікаве не своїми художніми достоїнствами, а здатністю передавати біль» [64]. Цю ж тенденцію помітила мистецтвознавиця та артдиректорка Благодійного фонду Козицького Христина Береговська: «На жаль, часто нас сприймають через призму співчуття. А ми важко працюємо задля того, щоб нас сприймали через призму поваги. Українське мистецтво – конкурентне, якісне, сенсовне. Воно має глибоку історію і складні наративи, які розкривають контексти і всесвіти, в яких Україна була, є і буде» [65]. З іншого боку, як помітила менеджерка культурних проєктів Катя Тейлор: «Ми переживаємо небачений експорт українського мистецтва і часто поганого. Я абсолютно поділяю ідею про те, що голос України має бути почутий. Але мене засмучує, що поряд із гідними представниками мистецтва, музики та літератури є пересічні та відверто крінжові. Дуже багато людей, які раніше не знаходили способи бути представленими в Україні, нерідко отримують підтримку західних інституцій не через талант, а через солідарність. ...Тобто війна катапультаю дозволила пролетіти багатьом творцям через логічні етапи становлення і приземлила їх у світових столицях, де вони відразу почали розгортати діяльність. ... Спостерігаю ще одну цікаву тенденцію. Майже всі проєкти, які опинилися у моєму полі зору, підтримуються західними фондами. Тобто в наш імідж, бренд України інвестують іноземці. Але якщо ми хочемо виграти інформаційну війну, то це має бути ініціатива держави. Тільки тоді вона може встановити єдину культурну політику та поставити мету» [66].

Загальні результати культурної дипломатії України у 2022-2023 роках

Необхідність України позиціонувати себе на міжнародній арені засобами культури надзвичайно загострилася у зв'язку з російською агресією. Культура виявилась ефективним інструментом і водночас стратегією у відстоюванні нашої державою права на існування. Згідно з дослідженням зовнішньої політики України за 2022 від ГО «Українська призма» публічну дипломатію України у 2022 році було оцінено на «А–». До здобутків культурної дипломатії воєнного часу, зокрема, можна зарахувати такі: (укладено на основі згаданого дослідження від ГО «Українська призма» та матеріалу «30 перемог українців у 2022-му. Якими світовими тріумфами України запам'ятався цей рік» від *Forbes Україна*) [67, 68].

За результатами 2022 року Україна увійшла до 20 найвпливовіших країн світу за рейтингом *Global Soft Power Index 2023*, посівши за цим критерієм 19

місце зі 121. Крім того, як показує рейтинг, суттєво зросла і впізнаваність країни. При цьому в репутаційному заліку суттєвих змін, на жаль, поки не відбулося.

Народ України на чолі з президентом В. Зеленським отримав у 2022 році головну правозахисну нагороду ЄС – Премію «За свободу думки» імені Андрія Сахарова (*Sakharov Prize for Freedom of Thought*). Також торік український народ було відзначено Нагородою за визначне лідерство від *The Atlantic Council*, Дисидентською правозахисною премією від Меморіального фонду жертв комунізму (США), Премією лицаря свободи (Польща) тощо.

У 2022 році Центр громадянських свобод став першим в історії незалежної України лауреатом Нобелівської премії миру. Нобелівський комітет водночас присудив цю нагороду білоруському активісту Алесю Бяляцькому та російській правозахисній організації «Меморіал» (варто зазначити, такий вибір викликав чимало дискусій, оскільки непрямо поставив знак рівності між країною, що піддається вторгненню, та двома країнами-агресорами, а також підіграв російському імперському міфу про «три братні народи»).

Українські журналісти, які висвітлюють війну в країні, отримали спеціальну колективну відзнаку Ради Пулітцерівської премії – *Special Awards and Citations*. Українців відзначено «за їх мужність, витривалість та відданість правдивому репортажу під час безжального вторгнення Володимира Путіна в їхню країну та його пропагандистської війни в Росії».

1 липня 2022 року український борщ було внесено до Списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини, що потребує охорони. 25 січня 2023 року історичний центр міста-порту Одеса включено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під загрозою. Також у квітні 2023 року з метою охорони та популяризації у світі нематеріальної культурної спадщини України МКІП підготувало і направило до ЮНЕСКО три номінаційні досьє для розгляду їх на включення до Списків ЮНЕСКО. До Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства подано міжнародну номінацію, підготовлену спільно з Республікою Естонія, – «Українська писанка: традиція і мистецтво», а також номінацію «Технологія вишивки «білим по білому» міста Решетилівка Полтавської області». А до Реєстру кращих практик з охорони нематеріальної культурної спадщини – номінацію «Практика з охорони кобзарсько-лірницької традиції».

9 червня 2023 року, після майже 9 років судових баталій, Верховний суд Нідерландів оголосив остаточне рішення у справі про приналежність «скіфського золота». Суд повністю задовольнив позовні вимоги держави Україна, відмовивши у касаційній скарзі кримських музеїв, за якими стояла росія, та зобов'язавши музей

Алларда Пірсона передати Національному музею історії України музейні експонати з виставки «Крим – золотий острів у Чорному морі». У листопаді 2023 року стародавні скарби повернулися в Україну.

Український інститут посилив свою присутність у Європі. 8 грудня 2022 УІ приєднався у статусі асоційованого члена до Мережі національних культурних інститутів ЄС (*EUNIC*), що відкриває доступ до можливостей фінансування проєктів культурної дипломатії, а також сильнішого впливу на культурні політики Європейського Союзу щодо України. Окрім того, в 2023 році українські представництва офіційно відкрились у Німеччині та Франції.

Два українські проєкти отримали нагороди у конкурсі Європейської культурної спадщини 2022 – *European Heritage Awards / Europa Nostra*: проєкт «Протиаварійні та ремонтно-реставраційні роботи по Андріївській церкві» став лауреатом у номінації «Охорона культурної спадщини та її адаптивне повторне використання», а ГО «Всесвітній день вишиванки» стала володарем «Призу громадськості» в номінації «Залучення громадян та підвищення обізнаності». Тим часом українську диригентку О. Линів відзначено нагородою *Europa Nostra – Helena Vaz da Silva European Award* за визнання досягнень у збереженні культурної спадщини та підняття обізнаності в суспільствах щодо культурних цінностей.

Український гурт *Kalush Orchestra* здобув перемогу у пісенному конкурсі «Євробачення – 2022». Від імені України у 2023 році конкурс приймала Велика Британія. Завдяки партнерству між країнами подія стала вагомим майданчиком для промоції України та її культурного надбання, а також акцентування уваги на важливості збереження української спадщини та підтримки нашої боротьби.

Україна відкриває світу знакові постаті української культури: Григорія Сковороду, Лесю Українку, Ольгу Кобилянську, Йогана-Георга Пінзеля, Марію Примаченко, Михайла Бойчука, Анатолія Петрицького, Івана Марчука, Максима Березовського, Миколу Лисенка, Миколу Леонтовича, Соломію Крушельницьку, Бориса Лятошинського, Мирослава Скорика, Олександра Довженка, Леся Курбаса та багатьох інших. Їхня творчість наповнює і дозволяє відчувати, що таке Україна в культурному вимірі. Вона формує тяглість української культури і дає привід переосмислити її місце у європейському та світовому цивілізаційному і культурному просторі.

Музеї світу розпочали процес повернення української ідентичності у світовому мистецтві. Бачимо перегляд ідентифікації надбань, які походять із колишньої Російської імперії чи Радянського Союзу та які тривалий час групували у загальну категорію російського мистецтва. Втім, як зауважив генеральний директор Українського інституту Володимир Шейко, важливо зрозуміти, що

переатрибуція діячів культури – це дуже довга справа [69]. Україні потрібно домогтися сталих системних змін у музейних підходах і політиках стосовно спадщини, яку ми бачимо як частину української. Для цього потрібні переконливі наукові праці і дослідження.

Зріс інтерес до українських студій за кордоном. Зокрема у 2022 році в осінньому семестрі в Єльському університеті професор Тімоті Снайдер прочитав курс «The Making of Modern Ukraine» («Творення модерної України»). Лекції доступні онлайн, їх прослухали більше мільйона людей. Також створений Українським інститутом, *EdEra* та Національним університетом «Києво-Могилянська академія» у 2020 році курс «Україна: історія, культура та ідентичності» з'явився торік на платформі *Coursera*.

На знак солідарності з Україною світові знаменитості відвідали нашу країну під час війни, а також долучилися до низки ініціатив на її підтримку. Зокрема амбасадорами фандрейзингової платформи *United24*, яку було запущено 5 травня 2022 року українською владою, стали філософ Френсіс Фукуяма, історик Тімоті Снайдер, науковці Пол Нерс, Едвард і Мей-Бритт Мозери, співачка Барбра Стрейзанд, гурт *Imagine Dragons*, режисери Лієв Шрайбер і Мішель Хазанавічус, актори Марк Гемілл, Кетрін Винник, Марк Стронг тощо. На окрему увагу заслуговують митці, які підтримують нашу країну своєю творчістю. Серед них – Шон Пенн, Томаш Гживачевський, Мачек Хамела, Барбара Купісті, *Pink Floyd*, *The Tiger Lillies*, Аріан Мнушкін, Андреас Вайріх, Андра Кавалаяускайте, Бенксі, Крістіан Гемі та багато інших.

Подальші завдання та виклики

«Вторгнення росії в Україну у 2022 році було не лише військовим змаганням. Це була культурна облога. Проте українська культура не була знищена, а вижила, інтерес до неї зріс. Засудження агресії росії супроводжувалося «новим глобальним визнанням і повагою до української культури», – каже українсько-американський письменник Борис Дралюк [70]. Утім, як слушно зазначив Володимир Шейко, не варто вважати, що культурний поступ України надалі буде легким і безхмарним [71]. Розуміння, що українська культура сильна, самобутня і професійна, на Заході поки що немає. «З одного боку, це проблема. З іншого – ми можемо стати великим відкриттям», – додає Ольга Балашова, голова правління ГО «Музей сучасного мистецтва» [72]. Нижче подано окремі першочергові завдання та виклики, які, на думку експертів, стоять перед

українською владою, культурними інституціями та спільнотою уже сьогодні й ще більше актуалізуються по завершенні війни.

Перша проблема війни – нищення культури. Україні потрібен новий інструментарій із питань міжнародного гуманітарного права, який дасть змогу запобігти руйнуванню об'єктів культурної спадщини. Наша держава має стати ініціатором змін і доповнень до міжнародного законодавства у сфері культури (передусім до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту) з метою посилення правової відповідальності за руйнування та знищення культурних об'єктів під час війни та на тимчасово окупованих територіях, упровадження в міжнародне право санкційних механізмів, які діятимуть навіть у разі неприєднання держави-агресора до відповідного міжнародного документа. Також потрібно домогтися виключення росії з ЮНЕСКО, *ICOMOS*, *ICCROM* та інших міжнародних організацій. Як наголосили у *World Heritage Watch*, «росія втратила будь-яке право відігравати роль у міжнародних органах, які консультують або приймають рішення щодо захисту культурних цінностей» [73]. Перші кроки в цьому напрямі вже робляться – 15 листопада 2023 року росію вперше в історії було виключено з Виконавчої ради ЮНЕСКО [74]. Відновлення культурної спадщини та повернення культурних цінностей стане важливим завданням держави і суспільства після перемоги України. Безперечно, вагоме місце у цьому процесі посідає міжнародне культурне співробітництво. Міжнародна співпраця має сприяти не лише пошуку незаконно вивезених культурних цінностей, але і формуванню «єдиного голосу». Українська культурна спадщина є частиною світової, тож усі держави мають зобов'язання щодо її збереження та повернення [75, 76, 77, 78].

Повномасштабне російське вторгнення також поставило питання руба щодо необхідності проведення масштабного оцифрування всього українського контенту. Як зауважив письменник Анатолій Дністровий, якщо ти в цифрі, отже, ти існуєш. Такі реалії ХХІ ст. Мистецтвознавиця Діана Ключко слушно стверджує, що оцифрування українського культурного контенту здатне докорінно змінити наші уявлення про власну культуру та, відповідно, уявлення світу про Україну. «Ми повинні чітко розуміти, що наша країна має такий велетенський архів минулого, який у плані повномасштабного уявлення навіть для освічених людей поки недоступний. Спеціалісти стверджують, що 12 млн об'єктів державного музейного фонду знаходяться у близько 2,5 тисячах музеїв України. Це наша українська Атлантида, яку ми повинні оживити, зробити візуально доступною» [79].

Війна завдала величезної шкоди всім секторам культури. Десятки, а то й сотні українських митців стали жертвами «Нового Розстріляного відродження», включно з авторкою цієї історичної паралелі – письменницею В. Амеліною. Також чимало фахівців виїхали за кордон або змінили професію. Парадоксально, але культурній дипломатії може невдовзі забракнути культури «Через рік-два в нас просто може не бути тої критичної маси культурного контенту, щоб представляти себе за кордоном. Якщо сьогодні немає змоги знімати кіно, то що ми показуватимемо на іноземних фестивалях через кілька років? Якщо сьогодні не буде достатньо перекладачів з української на мови світу, то які книжки іноземними мовами ми зможемо видати після перемоги? І так у кожній сфері. Це не потрібно недооцінювати, це дуже-дуже серйозна проблема руйнації здобутків, особливо постмайданних, бо не всі інституції переживуть це й не всі проєкти зможуть поновитися, на превеликий жаль», – зазначає В. Шейко [80].

Паралельно з боротьбою на полі бою Україна веде війну наративів. Властиво, вся ця війна – про незалежність України та її суб'єктність. Про право України самій визначати свою долю і своє майбутнє. І, як вважає фахівчиня зі стратегічних комунікацій Ярина Ключковська, війну за цей наратив наша країна ще не виграла: «Ми успішно переконали світ, що росія – жорстокий рабовласник. Ми навіть переконали світ, що ми – гладіатори, здатні на таке собі спартаківське повстання. Але ми ще не переконали світ, що ми – спроможна, самостійна держава, яка сама визначає свої цінності та пріоритети, якій можна довіряти і з якою треба рахуватися. Що Україна має значення – не як зноски внизу сторінки, а як співавтор сучасного світу» [81]. Зі свого боку Оксана Забужко зауважує: «Єдиний спосіб для країни зробити так, аби її почули, аби вона стала суб'єктом власної історії, – бути впізнаваною за своєю культурою» [82].

Зовнішньополітичний принцип «нічого про Україну без України» актуальний і в сфері культурної дипломатії. Прикро, та подекуди формування українських мистецьких програм чи організація дискусій про Україну відбувається без участі самих українців. Для прикладу у травні 2022 року нідерландський кіноінститут *EYE Film Institute* організував велику програму *KINO UKRAÏNA*, присвячену українському кіно, однак без участі українських експертів. Як наслідок до програми було відібрано і фільм С. Лозниці «Бабин Яр. Контекст», який, власне, подає викривлений контекст трагедії та повторює радянський наратив Голокосту. На жаль, західні інституції досі не завжди сприймають українських фахівців як рівних [83]. Тож потрібно посилити присутність України на міжнародних культурних і експертних майданчиках, вийти на рівноправну

дискусію з міжнародними фахівцями та унеможливити дискусії про Україну без України.

Україні конче потрібна стратегія щодо росії, оскільки це питання нашого позиціонування у світі, понад те – це питання нашого виживання [84]. Українській культурній спільноті необхідно дійти згоди щодо єдиної позиції з «російського питання». Як зазначила музикознавиця Любов Морозова, усі неузгоджені та непрокомуніковані всередині спільноти питання суттєво заважають побудові діалогу стосовно відмови від російської культури, який і без того не є легким [85]. Водночас намагання оминати це питання, нашіптувати мантру «мистецтво поза політикою», заплющити очі та діяти за інерцією, не вдаючись до переосмислення гегемонії «великої російської культури», призводять до таких абсурдних і неприйнятних наслідків, як незбагненна потреба для Національної музичної академії України носити ім'я саме Чайковського. Чи не просто участь, а проходження у півфінал цьогорічного українського Міжнародного конкурсу для молодих піаністів ім. В. Горовиця росіянина Станіслава Корчагіна, який у 2014–2015 рр. служив у російській армії вже під час розв'язаної рф війни проти України [86, 87]. Врешті, Україна не може вимагати від інших країн та інституцій того, щодо чого не має консолідованої позиції сама.

«Культурні відносини є успішними лише тоді, коли вони спираються на сильні, стійкі інституції в Україні. Культурна дипломатія є фактором національної безпеки нашої держави. Україна повинна мати чітку та конкурентоспроможну культурну ідентичність для виживання та процвітання», – наголошує В. Шейко [88]. На думку генерального директора Українського інституту, культурна дипломатія має нарешті стати вагомим складовим зовнішньої і гуманітарної політики, а також отримати належне ресурсне забезпечення і готовність державного апарату сприяти її розвитку. Ми протидіємо великій пропагандистській машині росії та все ще долаємо безліч стереотипів і упереджень про Україну. Попереду довгий і складний період післявоєнного відновлення, який стане випробуванням лояльності союзників до України. Для цього як ніколи потрібен переконливий культурний голос [71].

Сфера культури та культурної дипломатії (як державна, так і незалежна) пережила повномасштабне російське вторгнення не в останню чергу завдяки підтримці іноземних партнерів і донорів. У 2022 році вона була зосереджена на вирішенні нагальних потреб (проектні та інституційні гранти, резиденції, стипендії), але надалі ця підтримка має конвертуватись у довгострокові, стратегічні програми, особливо для тих інституцій і митців, які повернулись або залишились в Україні [71].

Відповідно до актуальних пріоритетів держави, культурна дипломатія має поширюватись на ключові країни Глобального Півдня, в яких культурна присутність України дотепер була вкрай обмеженою. Серед них – Бразилія, Мексика, Аргентина, Кенія, Руанда, ПАР, Індія, Індонезія. Для цієї роботи Українському інституту та посольствам України доведеться розвивати нову експертизу і спроможність своїх команд [71]. Також, як слушно наголошує арткритикиня Катерина Ботанова, ми самі повинні змінити свої підходи до спадку далеких народів. Якщо ми хочемо, щоб світ не дивився на історію України російськими очима, то маємо читати історію тих народів не з історій їх колонізаторів, а так, як промовляє їхня земля [89].

Наріжною складовою культурної дипломатії має стати підтримка українських і кримськотатарських студій в іноземних університетах та аналітичних центрах. Центри славістики, російські та євразійські студії мають перетворюватись на інклюзивні осередки, де фокус уваги зміститься з росії на Україну та інші країни Східної Європи [71]. Також потрібно посилити міжнародну активність української наукової та культурної спільноти, залучити університети та музеї до розробки заходів за кордоном, які мають на меті деконструкцію стереотипів, насаджених російською пропагандою; залучати іноземних фахівців до вивчення історії тоталітаризму, російського імперіалізму та української історії на базі, зокрема, розсекречених архівів радянських спецслужб [89].

Потрібно зайнятися просуванням України у європейському просторі пам'яті – через присутність теми Голодомору та воєнних злочинів росії на території України в експозиціях ключових світових музейних та меморіальних інституцій, через новий образ модернізованої української держави та поширювати інформацію про історичні уроки і важливість українського досвіду боротьби для побудови колективної системи оборони демократії (на цьому наголошується у візійному документі реформ для відновлення країни «Бачення України 2030: соціально-гуманітарна сфера», створеного коаліцією «Реанімаційного пакета реформ» разом зі Школою політичної аналітики та 50 незалежними громадськими експертами) [89].

Війна загалом дала значний поштовх для поширення української культури світом. Хоч подекуди цей інтерес був радше спонтанним проявом солідарності чи актом співчуття, аніж визнанням її реальної ваги та самобутності. Необхідно системно працювати, щоб змінити це сприйняття. Потрібно діяти, щоб наша культура стала невіддільною частиною світового культурного контексту та загальноєвропейського канону. Твори українських митців мають стати складовою цивілізаційного надбання: українська музика має увійти до репертуару провідних

оркестрів світу, драматургія ставитись на найкращих майданчиках, література вивчатись в університетах різних країн. Закордонна аудиторія має мати доступ до партитур українських композиторів, п'єс наших драматургів, перекладів українських класиків, добірок українського архівного та сучасного кіно тощо. Базовим є переклад біографій українських митців бодай на найпоширеніші у світі мови, інакше інформація береться з російських джерел із відповідною транслітерацією та трактуванням. І найголовніше – потрібно пропонувати світу якісний унікальний український культурний продукт [7, 72, 85, 90].

Не варто орієнтуватися лише на зовнішній запит щодо тематики культурного продукту. Україна має право сказати світу те, що хоче і тоді, коли того хоче. «За кордоном хочуть бачити мистецтво, яке дуже швидко реагує та відрефлексовує досвід війни. Проте українським митцям потрібна часова дистанція до цих подій. Ми повинні прожити це, пережити, відрефлексувати, перш ніж наважимося, наприклад, на великий роман про українську війну чи на ігрове кіно, яке розповідатиме про Маріуполь. Це настільки травматичні та складні теми, що не завжди можна швидко виробити висловлювання, яке буде використано в культурній дипломатії. Інакше ми ризикуємо просто з'їхати в кон'юнктуру або в маніпулювання емоціями, а цього жодним чином не можна допускати в культурній дипломатії», – переконаний В. Шейко [80].

Водночас не слід закріплювати асоціацію «Україна – війна». За словами театральної продюсерки Ярослави Кравченко, образ «України, що страждає», «України, що просить» – потрібно знищувати і всередині країни і за кордоном [91]. Такої ж думки і В. Шейко: «Після перемоги необхідно відійти від образу жертви, країни, у яку вторглись і яку знищили. Про це теж треба говорити, але не із жертвовної позиції, а з позиції країни, яка пережила це, яка відстояла свою свободу, країни, яка перемогла і яка тепер буде відбудовувати себе в нових смислах, у нових формах заново. За час війни нам вдалося наповнити бренд України новими привабливими смислами й характеристиками. Нас бачать як країну вільнолюбну, витривалу, солідарну, людяну – на противагу агресору. У нас багато взаємопідтримки, активізму, ми щедро ділимося одне з одним, ми вміємо сміятись із себе і спроможні на гумор навіть у найчорніших обставинах. І ось ця дуже унікальна комбінація характеристик загалом визначає те, як світ дивиться на Україну й дивується Україні, захоплюється нею. Мені здається, важливо не втратити ці асоціації у ставленні до України у світі після перемоги» [80].

Відтак українській культурній спільноті необхідно створити власний цілісний культурний наратив для «передачі» у глобальному просторі, наратив, який буде сприйнято різними аудиторіями. Працюючи над цим, важливо

озвучувати найактуальніші для України меседжі – волелюбності, героїзму, патріотизму, сміливості, стійкості, людяності, життєствердності, демократичних цінностей, громадянської солідарності, толерантності, волонтерства тощо [92]. Саме вони мають вплинути на оновлений образ України. Юлія Хомчин, директорка Інституту стратегії культури, каже: «Нині ми, українці, маємо широке вікно можливостей для активної комунікації у світі. Це нагода розкривати себе, пробуджувати інтерес до української культури та України. Щоб це було максимально ефективно, маємо виступати з єдиної узгодженої позиції, а також максимально об'єднувати зусилля – культурних інституцій, окремих дієвців, дипломатичних установ. Все, що поляризує інтелектуальну спільноту, суспільство загалом, робить нас слабшими. Тут важливо бути безкомпромісними та відповідальними. І не зійти на маргінес – щоб не просто майоріти жовто-синім, не посилювати стереотипи про українську культуру, а власне бути, нести чіткі сенси, розкривати наше культурне багатство» [93].

Світ не може нескінченно цікавитися Україною. Новонабутий потужний міжнародний голос України, на жаль, впирається в сувору реальність, де ми маємо справу з відчутною втомою європейських суспільств від новин про українську війну, ерозією підтримки й іще чималою кількістю викликів. У цій ситуації, безумовно, треба міркувати про те, як адаптувати наші наративи й повідомлення для міжнародної аудиторії, але водночас варто дивитися на речі реалістично: ми маємо величезну кількість міжнародних аудиторій, до яких хочемо звертатися й доносити їм наше бачення, і вкрай мало ресурсів на досягнення цих цілей. Можливо, варто (і професіоналам культури, і вже точно державним інституціям, відповідальним за публічну культурну дипломатію) чітко розставляти пріоритети й фокусувати зусилля саме на них. Адже перед нами вкрай складне завдання – утримати рівень міжнародної уваги до України й поглиблювати рівень знань і розуміння про нашу країну та її культуру [69, 94].

Професор Гарвардського університету Джозеф Най, автор терміна «м'яка сила», зазначив: «Коли традиційно запитували у політичному контексті “хто виграє?”, відповідь була: виграє сторона з найбільшою армією; але у сучасному (інформаційному) світі іноді виграє сторона з найкращою історією. Тому здатність оприлюднити цю історію, могли пояснити речі так, щоб впливати на людські думки, стає ключовою». Як зауважив Стас Жирков, ми втратили 30 з чимось років нашої незалежності. Майже нічого не робили для того, щоб світ знав, хто ми і що ми. «Якось Оксана Забужко сказала: українську націю на мапу сучасності в світі

поставила українська армія. І завдання культури зараз – підхопити це і продовжити цю історію» [95].

Список літератури

1. Гончар О. Українська музейна дипломатія: між потребою вижити і вимогою бути цікавим світу / Ольга Гончар [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/10/24/257157/> (дата звернення 22.01.2024).

2. Кучечук О. Війна за світові музеї: як танцівниці Дега стали українками, а Ілья Рєпін – Іллею / Олександра Кучечук [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://grnt.media/translation/vijna-za-svitovi-muzeyi/> (дата звернення 22.01.2024).

3. Горлач П. «Танцівниці» Дега, національність Куїнджі, Айвазовського та Рєпіна: музей Метрополітен вніс зміни у підписи до картин / Поліна Горлач [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://susplne.media/culture/379301-tancivnici-v-ukrainskih-kostumah-se-odnu-kartynu-dega-perejmenuvali/> (дата звернення 22.01.2024).

4. Музей Метрополітен перейменував «Російських танцівниць» Дега на українських / Інформація. // Vogue. – 2023. – 8 лют. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vogue.ua/article/culture/art/muzey-metropoliten-pereymenuvav-rosiyskih-tancivnic-dega-na-ukrajinskih-51292.html> (дата звернення 22.01.2024).

5. Філевська Т. Деколонізація в музеях. Український поворот / Тетяна Філевська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/02/14/252839/> (дата звернення 22.01.2024).

6. Поліковська Ю. Український інститут ініціював створення деколонізаційного посібника для закордонних музеїв – з фокусом на Україні / Юлія Поліковська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/internet/post/33985/2024-01-16-ukrainskyu-instytut-initsiyuvav-stvorennya-dekolonizatsiynogo-posibnyka-dlya-zakordonnykh-muzeiv-z-fokusom-na-ukraini/> (дата звернення 22.01.2024).

7. Лавришин Ю. Переатрибуція: як Україна повертає собі привласнене Росією мистецтво / Юлія Лавришин [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/trendi/post/32977/2023-09-18-pereatrybutsiya-yak-ukraina-povertaie-sobi-pryvlasnene-rosiieyu-mystetstvo/> (дата звернення 22.01.2024).

8. У Луврі вперше презентували шедеври сакрального мистецтва з Музею Ханенків / Інформація. // Музеї України. – 2023. – 14 черв. [Електронний ресурс]. –

Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.museum-ukraine.info/?p=15329> (дата звернення 22.01.2024).

9. Гринюк Л. Тарас Возняк, гендиректор Львівської національної галереї мистецтв: «Ми евакуювали найцінніші експонати, щоб не лише убезпечити їх, а й показати світові» / Людмила Гринюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3782413-taras-voznak-generalnij-direktor-lvivskoi-nacionalnoi-galerei-mistectv.html> (дата звернення 22.01.2024).

10. Петринський А. У Швейцарії представили українське мистецтво / Андрій Петринський [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://svoboda-news.com/svwp/%D1%83-%D1%88%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%> (дата звернення 23.01.2024).

11. Дорошенко К. Українська Атлантида. Виставка в Мадриді відкриває український модернізм світу / Костянтин Дорошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/27/253550/> (дата звернення 23.01.2024).

12. Федоріна В. Олена Кашуба-Вольвач: «Донедавна Європі було не цікаво розділяти російський і український авангард» / Віка Федоріна // *Kyiv Daily*. – 2023. – 31 січ. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://kyivdaily.com.ua/olena-kashuba-volvach/> (дата звернення 23.01.2024).

13. Кабацій М. Малевич, Екстер та інші: у Кельні відкрилася виставка українського авангарду / Марія Кабацій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/06/5/254678/> (дата звернення 23.01.2024).

14. У Брюсселі відкриють художню виставку представників українського модернізму / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3775451-u-brusseli-vidkriut-hudoznu-vistavku-predstavnikov-ukrainskogo-modernizmu.html> (дата звернення 23.01.2024).

15. Міроненко Т., Карманська Ю. Масенко В. 12 креативних перемог України за кордоном у 2023-му. Триумф «Мавки», колаборації із *adidas* і *J.Crew*, шорт-лист «Оскара» і номінація на *MTV Awards* / Тома Міроненко, Юлія Карманська, Вероніка Масенко // *Forbes Україна*. – 2023. – 28 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://forbes.ua/lifestyle/12-kreativnikh-peremog-ukraini-za-kordonom-u-2023-mu-triumf-mavki-kolaboratsii-iz-adidas-i-jcrew-shortlist-oskara-i-nominatsiya-na-mtv-awards-28122023-18203> (дата звернення 23.01.2024).

16. Кузьменко Ю. Українська виставка модернізму перемогла на *Apollo Magazine Awards 2023* / Юлія Кузьменко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. –

Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/623417-ukrainska-vistavka-modernizmu-peremogla-na-apollo-magazine-awards-2023/> (дата звернення 23.01.2024).

17. Щокань Г. В естонському Таллінні показують масштабну виставку про український авангард – як адаптували «Футуромарення» до нового контексту / Ганна Щокань [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/04/8/253729/> (дата звернення 23.01.2024).

18. Калейдоскоп історії. Українське мистецтво 1912–2023 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ui.org.ua/sectors/projects/kaleidoscope-of-histories-ukrainian-art-1912-2023/> (дата звернення 22.01.2024).

19. Ульянова К. Артпідсумки 2023 року: відкриття, нові імена та простори / Ксенія Ульянова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://druk.press/art-pidsumky-2023-roku/> (дата звернення 22.01.2024).

20. «Калейдоскоп історій. Мистецтво з України» (Нідерланди) [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://namu.ua/vystavky/%d0%ba%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d0%b9%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%bf-%d1%96%d1%81%> (дата звернення 22.01.2024).

21. У Варшаві відкрилася виставка творів української художниці Марії Примаченко / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://upmp.news/ua-in-polish/u-varshavi-vidkrylasya-vystavka-tvoriv-ukrayinskoji-hudozhnytsi-mariyi-prymachenko/> (дата звернення 23.01.2024).

22. В Італії проходить виставка робіт Марії Примаченко – Ткаченко / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3675980-v-italii-prohodit-vistavka-robit-marii-primachenko-tkachenko.html> (дата звернення 23.01.2024).

23. У *Saatchi Gallery* в Лондоні відкрилась виставка Марії Примаченко / Інформація. // *Vogue*. – 2023. – 17 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vogue.ua/article/culture/art/v-saatchi-gallery-v-londoni-vpershe-vidkrilas-vistavka-mariji-primachenko-52922.html> (дата звернення 23.01.2024).

24. Степанюк І. Українське мистецтво у світі: путівник головними виставками літа / Ія Степанюк // [esthète] газета. – 2023. – 19 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.esthetegazeta.com/post/ukrayinske-mystetstvo-y-sviti-putivnyk-golovnumu-vystavkam-y-lita> (дата звернення 23.01.2024).

25. У Нью-Йорку проходить виставка робіт Марії Примаченко / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3779100-u-nujorku-prohodit-vistavka-robot-marii-primachenko.html> (дата звернення 23.01.2024).

26. Картини Марії Примаченко знову стали символом війни проти диктатора – *The Guardian*. [переклад статті «Cannibalism and genocide: the horrific visions of Ukraine’s best loved artist» автора Jonathan Jones] [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://shpalta.media/2022/03/22/kartini-mari%D1%96-primachenko-znovu-stali-simvolom-vijni-proti-diktatora-the-guardian/> (дата звернення 23.01.2024).

27. Самченко В. Юрій Савчук, історик, гендиректор Національного музею історії України у Другій світовій війні: «У Києві має постати “Національний меморіал: музей війни за незалежність”» / Валентина Самченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3703040-urij-savcuk-istorik-gendirektor-nacionalnogo-muzeu-istorii-ukraini-u-drugij-svitovij-vijni.html> (дата звернення 24.01.2024).

28. Чорна М. «Музейний Оскар» – вперше в Україні. Випадковість чи закономірність? / Мілена Чорна // LB. – 2023. – 15 трав. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/milena_chorna/555310_muzeyniy_oskar-vpershe_ukraini.html (дата звернення 24.01.2024).

29. Музей війни у 2023 році провів 127 заходів / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mcip.gov.ua/news/muzej-vijny-u-2023-roczii-proviv-127-zahodiv/> (дата звернення 24.01.2024).

30. Катаєва М. У київському музеї презентували виставку про ленд-ліз / Марія Катаєва // Вечірній Київ. – 2022. – 9 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/68785/> (дата звернення 24.01.2024).

31. «Підсумок моєї відданості Україні». У Києві пройде виставка французького художника Крістіана Гемі, присвячена великій війні / Інформація. // NV. – 2023. – 5 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/art/v-kiyevi-proyde-vistavka-francuzkogo-hudozhnika-kristiana-gemi-roboti-prisvyacheni-viyni-v-ukrajini-50336805.html> (дата звернення 24.01.2024).

32. 1907 об’єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mcip.gov.ua/news/1907-obyektiv-kulturnoyi->

infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/ (дата звернення 24.01.2024).

33. Хархун В. Українські музеї після 24.02.22: сила і вразливість «культурного фронту» / Валентина Хархун [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/115415> (дата звернення 24.01.2024).

34. Текст доповіді директорки музею Ольги Гончар на *INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSEUMS – ICOM 2022* [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://museumterror.com/publications/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96> / (дата звернення 24.01.2024).

35. Бузовська М. Культурна дипломатія: як музеї допомагають один одному зберігати українську спадщину / Марина Бузовська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://pragmatika.media/kulturna-dyplomatiia-iak-muzei-dopomahaiut-odyn-odnomu-zberihaty-ukrainsku-spadshchynu/?fbclid=IwAR1DDnX_-RjjZYONNhR26L16oLth_3OqyTu3saZbHHs_YUeMWUMQZlmvidB4 (дата звернення 24.01.2024).

36. Заблоцька О. Як у Женеві проходить виставка від Луганського краєзнавчого музею про роботу під час війни – розповідає директорка / Оксана Заблоцька [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/644476-u-zenevi-trivae-vistavka-pro-vpliv-vijni-na-dialnist-ukrainskih-muzeiv/> (дата звернення 24.01.2024).

37. Кобрин М. 10 вражень від стажування у Франції за програмою «Світові течії» для музейників України / Михайло Кобрин [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://zaxid.net/10_vrazhen_vid_stazhuvannya_u_frantsiyi_za_programoyu_svitovi_techiyi_dlya_muzeynikov_ukrayini_n1567387 (дата звернення 24.01.2024).

38. Анастасія Бондар взяла участь у конференції в Варшаві з оцифрування та промотування українських музеїв в Європі / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mcip.gov.ua/news/anastasiya-bondar-vzyala-uchast-u-konferencziyi-v-varshavi-z-ocyfruvannya-ta-promotuvannya-ukrayinskyh-muzeiv-v-yevropi/> (дата звернення 24.01.2024).

39. FILLING BLIND SPOTS – SUMMARY [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.obmin.eu/news.php?id=13> (дата звернення 24.01.2024).

40. Фондація ОБМІН організовує серію онлайн-воркшопів для українських музеїв «FILLING BLIND SPOTS #museums have a voice» / Інформація.

[Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mcip.gov.ua/news/fundacziya-obmin-organizovuye-seriyu-onlajn-vorkshopiv-dlya-ukrayinskih-muzeyiv-filling-blind-spots-museums-have-a-voice/> (дата звернення 24.01.2024).

41. Міроненко Т. На Венеційській бієнале відкрилася виставка, присвячена українській боротьбі за свободу. Ось 9 важливих робіт із неї / Тома Міроненко // // Forbes Україна. – 2022. – 25 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://forbes.ua/lifestyle/na-venetsiyskiy-bienale-vidkrilasya-vistavka-prisvyachena-ukrainskiy-borotbi-za-svobodu-os-9-vazhlivikh-robit-iz-nei-25042022-5638> (дата звернення 22.01.2024).

42. Білаш К. Україна на Венеційській бієнале: виміри присутності / Ксенія Білаш // LB. – 2022. – 1 трав. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/05/01/515305_ukraina_venetsiyskiy_bienale.html (дата звернення 22.01.2024).

43. Морі Є. Відбулася презентація українського павільйону 59-го Венеціанської бієнале / Євгеній Морі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/230898-vidbulasa-prezentacia-ukrainskogo-paviljonu-59-go-venecianskoi-bienale/> (дата звернення 22.01.2024).

44. Кущенко О. «Український Зріз» у Каунасі: бачити, щоб вести діалог / Олександра Кущенко // LB. – 2022. – 27 листоп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/11/27/537181_ukrainskiy_zriz_kaunasi.html (дата звернення 22.01.2024).

45. Боць Т. Мистецький простір переконування у правді. Як проходить «Український Зріз – 2022» у Каунасі / Тетяна Боць // Український тиждень. – 2022. – 17 листоп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/mystetskyj-prostir-perekonuvannia-u-pravdi-iaak-prokhodyt-ukrainskiy-zriz-2022-u-kaunasi/> (дата звернення 22.01.2024).

46. Відкриття виставки з нагоди передачі в дар музею великої колекції творів сучасного українського мистецтва / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mitec.ua/vidkryttya-vystavky-z-nagody-pereдачи-v-dar-muzeyu-velykoyi-kolekcziyi-tvoriv-suchasnogo-ukrayinskogo-mystecztva/> (дата звернення 24.01.2024).

47. Інсталяцію українських мозаїк показали на Міжнародному фестивалі *Greenwich+Docklands* [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ui.org.ua/news/news-visual-arts/instalyacziyu-ukrayinskyh-mozayik-pokazaly-na-mizhnarodnomu-festyvali-greenwich-docklands/> (дата звернення 23.01.2024).

48. Філевська Т. Чому культурна дипломатія важлива? Деякі висновки з Сезону культури Велика Британія/Україна / Тетяна Філевська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/05/26/254489/> (дата звернення 23.01.2024).

49. Дорошенко К. «Уяви Україну». Як сучасне мистецтво показує країну світові / Костянтин Дорошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/3/248931/> (дата звернення 23.01.2024).

50. Дорошенко К. Колишній «Російський дім» у Давосі став місцем свідочств про злочини проти людяності / Костянтин Дорошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://susplne.media/culture/245105-kolisnij-rosijskij-dim-u-davosi-stav-miscem-svidoctv-pro-zlocini-proti-ludanosti/> (дата звернення 23.01.2024).

51. Брайлян Є. Культурна дипломатія України – через виставки про російські воєнні злочини / Єгор Брайлян [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/11/05/kulturna-dyplomatiya-ukrayiny-cherez-vystavku-pro-rosijski-voeyenni-zlochynu/> (дата звернення 23.01.2024).

52. Брайлян Є. Ксенія Малих: «Ми показуємо справжню росію та те, що вона нині коїть в Україні» / Єгор Брайлян [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/10/24/kseniya-malyh-my-rokazuemo-spravzhnyu-rosiyu-ta-te-shho-vona-nyni-koyit-v-ukrayini/> (дата звернення 23.01.2024).

53. Барсукова О. Фото Левіна й Малолетки: у Берліні пройде виставка мистецтва про війну в Україні / Олена Барсукова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/05/3/248493/> (дата звернення 23.01.2024).

54. Татаренко І. «Захоплений будинок»: після успіху у Берліні виставку українського мистецтва про війну покажуть у Римі / Ірина Татаренко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://marieclaire.ua/uk/lifestyle/zahoplenij-budinok-pislya-uspihu-v-berlini-vistavku-ukrayinskogo-mistetstva-pro-vijnu-pokazhut-v-rimi#google_vignette (дата звернення 23.01.2024).

55. У Нідерландах відкрилася виставка про війну в Україні «Дорожній щоденник» / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3586018-u-niderlandah-vidkrilasa-vistavka-pro-vijnu-v-ukraini-doroznij-sodennik.html> (дата звернення 23.01.2024).

56. Дорошенко К. «До насильства в мистецтві ніхто не відкритий». Виставка Вери Бланш у Токіо та японсько-українські культурні стосунки / Костянтин Дорошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5dd2899f869d4/2023/09/18/7420380/> (дата звернення 23.01.2024).

57. У Варшаві відкрилася виставка українського мистецтва доби війни / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3608584-u-varsavi-vidkrilasa-vistavka-ukrainskogo-mistectva-dobi-vijni.html> (дата звернення 23.01.2024).

58. Горлач П. «Від 1914 року до України»: у німецькому Штутгарті покажуть картини Отто Дікса та українських художників / Поліна Горлач [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/410037-vid-1914-roku-do-ukraini-u-nimeckomu-stuttgarti-rokazut-kartini-otto-diksa-ta-ukrainskih-hudozників/> (дата звернення 23.01.2024).

59. Каравай А. Між минулим і майбутнім: виставка «From 1914 till Ukraine» у Штутгарті / Альона Каравай // LB. – 2023. – 9 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/07/09/564089_mizh_minulim_i_maybutnim_vistavka.html (дата звернення 23.01.2024).

60. Горлач П. Роботи українських художників купив художній музей Штутгарта / Поліна Горлач [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/596971-roboti-ukrainskih-hudozників-kupiv-hudozній-muzej-stutgarta/> (дата звернення 23.01.2024).

61. Ношкалюк К. Мистецтво на бронеплитах: як рівненський проєкт *ArtArmor* об'єднує митців з усього світу, щоб рятувати життя українців / Катерина Ношкалюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://rivne.rayon.in.ua/topics/628555-mistetstvo-na-broneplitakh-yak-rivnenskiy-proekt-artarmor-obednue-mittsiv-z-usogo-svitu-shchob-ryatuvati-zhittya-ukraintsiv> (дата звернення 24.01.2024).

62. *ArtArmor*. Новини [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://artarmor.org/> (дата звернення 24.01.2024).

63. Масенко В. Мурали як реакція на війну з'являються в Україні та за кордоном. Як це впливає на міський простір / Вероніка Масенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/city/public-space/337689-murali-yak-reaktsiya-na-viynu-z-yavlyayutsya-v-ukrayini-ta-za-kordonom-yak-tse-vplivae-na-miski-y-prostir> (дата звернення 24.01.2024).

64. Який твір мистецтва здатен перевершити реальність війни? Ліза Корнійчук про реалізм соцмереж в українському мистецтві [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/652952-akij-tvir-mistectva-zdaten-pereversiti-realnist-vijni-liza-kornijcuk-pro-realizm-socmerez-v-ukrainskomu-mistectvi/> (дата звернення 24.01.2024).

65. Гузьо Г. Вийти з тіні. Позиціонування України у світі / Галина Гузьо [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/117028> (дата звернення 24.01.2024).

66. Онух Є. 15 хвилин слави / Єжи Онух // Український тиждень. – 2022. – 17 листоп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/15-khvylyn-slavy/> (дата звернення 24.01.2024).

67. Публічна дипломатія / Українська призма: Зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. ТОВ «Вістка» – Київ. – 2023. – С. 277–282. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/20405.pdf> (дата звернення 22.01.2024).

68. Карманська Ю. 30 перемог українців у 2022-му. Якими світовими тріумфами України запам'ятався цей рік / Юлія Карманська // Forbes Україна. – 2022. – 23 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://forbes.ua/lifestyle/30-peremog-ukraintsiv-u-2022-mu-yakimi-svitovimi-triumfami-ukraini-zapamyatavsya-tsey-rik-23122022-10634> (дата звернення 22.01.2024).

69. Терамає Н. Володимир Шейко: «Україна має право сказати все, що вона зараз хоче сказати» / Наталя Терамає [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/authors/natalia-teramae/> (дата звернення 22.01.2024).

70. *The Ukrainian Freedom Orchestra is on tour* / Інформація. // *The Economist*. – 2023. – 24 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.economist.com/culture/2023/08/24/the-ukrainian-freedom-orchestra-is-on-tour> (дата звернення 23.01.2024).

71. Шейко В. В епіцентрі уваги: підсумки 2022 року в культурній дипломатії / Володимир Шейко // LB. – 2022. – 30 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/12/30/540637_epitsentri_uvagi_idsumki_2022_roku.html (дата звернення 23.01.2024).

72. Міроненко Т., Карманська Ю. «Ми можемо стати великим відкриттям». Через війну світ звернув увагу на українську креативну індустрію. Як збільшився попит на музику, кіно та дизайн / Тома Міроненко, Юлія Карманська // Forbes

Україна. – 2022. – 29 трав. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://forbes.ua/inside/mi-mozhemo-stati-velikim-vidkrittiam-cherez-viynu-svit-zvernuv-uvagu-na-ukrainsku-kreativnu-industriyu-yak-zbilshivsya-popit-na-muziku-kino-i-dizayn-29052022-6256> (дата звернення 23.01.2024).

73. Дедей В. У Німеччині вимагають виключити Росію з ЮНЕСКО / Володимир Дедей // Дзеркало тижня. – 2023. – 26 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/u-nimechchini-vimahajut-vikljuchiti-rosiju-z-junesko.html> (дата звернення 23.01.2024).

74. Куницький О. РФ виключили з Виконавчої ради ЮНЕСКО – Зеленський / Олександр Куницький [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/rf-viklucili-z-vikonavcoi-radi-unesko-zelenskij/a-67411942> (дата звернення 24.01.2024).

75. Савченко Я., Короткий Т. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність Росії за знищену спадщину? / Ярослава Савченко, Тимур Короткий // LB. – 2022. – 29 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochini_proti_kulturi_shcho_kazhe.html (дата звернення 24.01.2024).

76. У Києві відбувся перший міжнародний форум «Війна в Україні. Битва за культуру» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2375> (дата звернення 24.01.2024).

77. Валевський О., Литвиненко О. Ситуація у сфері культури: виклики та події / Валевський О. Л., Литвиненко О. М. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kultura_vikliki.pdf (дата звернення 24.01.2024).

78 Григоренко Г. Культурний фронт під час війни / Галина Григоренко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijny> (дата звернення 24.01.2024).

79. Дністровий А. Актуальна українська культура: свідок, оберігач, комунікатор / Анатолій Дністровий // LB. – 2023. – 7 вер. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/anatolii_dnistrovyi/573806_aktualna_ukrainska_kultura.html (дата звернення 23.01.2024).

80. Бортняк К. Володимир Шейко: «За кордоном хочуть бачити мистецтво, яке швидко рефлексує досвід війни» / Катерина Бортняк // Український тиждень. – 2022. – 28 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/volodymyr-shejko-za-kordonom-khochut-bachyty-mystetstvo-i-ake-shvydko-refleksuie-dosvid-vijny/> (дата звернення 23.01.2024).

81. Ключковська Я. Чи виграла Україна війну наративів? / Ярина Ключковська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/198464/2022-04-19-chy-vygrala-ukraina-viynu-naratyviv/> (дата звернення 23.01.2024).

82. Забужко О. Війна за голос / Оксана Забужко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/115593> (дата звернення 23.01.2024).

83. Глазунова М. Кіно і культурна дипломатія: дискусія у Довженко-Центрі / Марія Глазунова // LB. – 2022. – 9 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/07/09/522475_kino_i_kulturna_diplomatiya.html (дата звернення 23.01.2024).

84. Чи потрібна Україні стратегія щодо Росії: полярні судження учасників «Нової країни» / Інформація. // LB. – 2023. – 3 листоп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2023/11/03/582600_chi_potribna_ukraini_strategiya_shchodo.html (дата звернення 23.01.2024).

85. Морозова Л. Брак партитур, закордонний триумф, три нові опери: українська класична музика у 2022 році / Любов Морозова // LB. – 2023. – 15 січ. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/01/15/542492_brak_partitur_zakordonnij_triumf.html (дата звернення 22.01.2024).

86. Кузій М. Гра в творчість / Марта Кузій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/115217> (дата звернення 22.01.2024).

87. Білаш К. У конкурсі Горовиця бере участь російський піаніст, що служив у армії РФ після 2014 року (оновлено) / Ксенія Білаш // LB. – 2023. – 18 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/04/18/552325_konkursi_gorovitsya_bere_uchast.html (дата звернення 22.01.2024).

88. Міжнародний форум культурної дипломатії 2022 [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ui.org.ua/sectors/international-cultural-diplomacy-forum-2022-2/> (дата звернення 23.01.2024).

89. Кабачій Р. Слухати, чути і говорити: що обговорював третій Конгрес культури у Львові / Роман Кабачій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/09/13/256516/> (дата звернення 23.01.2024).

90. Мартинюк Р. Чому наших письменників не знають за кордоном? / Ростислав Мартинюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

https://bastion.tv/chomu-nashih-pismennikiv-ne-znayut-za-kordonom_n35369#google_-vignette (дата звернення 23.01.2024).

91. Українські театральні менеджери відвідали Авіньйонський фестиваль у Франції [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ui.org.ua/news/news-performing-arts/ukrayinski-teatralni-menedzhery-vidvidaly-avinjonskuj-festyval-ta-dilyatsya-vrazhennyamy/> (дата звернення 24.01.2024).

92. Брайлян Є. Як змінилося сприйняття України у світі після 24 лютого 2022 року / Єгор Брайлян [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/02/23/yak-zminylosya-spryjnyattyu-ukrayiny-u-sviti-pislya-24-lyutogo-2022-roku/> (дата звернення 24.01.2024).

93. Культура в часі війни: дипломатичний фронт / Інститут стратегії культури [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://isc.lviv.ua/dyplomatiia-v-chasi-vijny/> (дата звернення 24.01.2024).

94. Платонова А. Повернутися в майбутнє / Анастасія Платонова // LB. – 2023. – 29 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/10/29/580398_povernutisya_maybutnie.html (дата звернення 24.01.2024).

95. Нитки масштабу та користь хлопання дверима. Як український режисер розповідає про війну за кордоном [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://evacuation.city/articles/317640/nitki-masshtabu-ta-korist-hlopannya-dverima-yak-ukrainskij-rezhiser-rozpovidaye-pro-vijnu-za-kordonom> (дата звернення 24.01.2024).

Матеріал підготувала

Г. М. Іванченко

завідувачка сектору ДЗК відділу НАУІ
Інформцентру з питань культури
та мистецтва

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 2,92. Б/т. Зам. 8. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12